

Podcast 'Het jaar 1000'

Rijksmuseum van Oudheden

Aflevering 6: (BONUS) 'Muziek in het jaar 1000' – releasedatum vrijdag 29 december 2023

VO = Voice-over

RR = Raphaël Rijntjes (assistent-conservator RMO)

VO: In het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden is nog tot en met 17 maart 2024 de tentoonstelling *Het Jaar 1000* te zien. Bij de tentoonstelling verscheen de vierdelige podcastserie met dezelfde titel, waarin conservator collectie Middeleeuwen Annemarieke Willemsen en haar team ons meenamen naar 'het midden van de middeleeuwen'. Maar er is meer: rond de feestdagen lanceren we twee bonus afleveringen, waarvan dit de tweede is. Met assistent-conservator Raphaël Rijntjes kijken we naar muziek rond het jaar 1000. Deze aflevering komt uit rond de jaarwisseling, wat bij uitstek een tijd is waarin we naar muzikale jaarlijstjes en overzichten kijken en luisteren. Maar hoe zat dat in de tiende en elfde eeuw? Wat weten we überhaupt bijvoorbeeld over de verspreiding van muziek in die periode?

RR: Muziek is altijd en overal verspreid en dat ging dan mondeling. We kennen dat veel beter uit de wat latere traditie, 12de en 13de eeuw. Met de *trouvères* en *troubadours*, Frankrijk, maar ook in Duitsland – daar had je die *Minnesänger*. Dat was eigenlijk overal hetzelfde. En in de 10de en 11de eeuw moet dat toch ook geweest zijn. Er zijn ook allemaal aanwijzingen voor. Dat er, aan het hof gebeurde dat. Er waren zangers, er was veel muziek. Er is zelfs een – ik kan even precies het jaartal niet meer achterhalen – maar er is iemand die zit in Engeland en die correspondeert met iemand op het continent en die schrijft van: ja, als het kan, kun je mij geen luit sturen? Ik heb wel iemand die dat kan spelen maar hij heeft geen instrument. Dus dat vind ik wel mooi van, ja, die snakt naar echt muziek als hij ergens zit. Dus muziek was net zo belangrijk, denk ik, als voor mensen nu of kon heel belangrijk zijn, zowel geestelijk als wereldlijk, en dat zal ook op alle verschillende niveaus beoefend zijn. Dus je had zangers die rondreisden, helemaal in de hoogste kringen, maar ook door de dorpen heen, groepjes mensen. Die hadden vaak niet de allerbeste reputatie. Er waren ook mensen die vaak kunsten vertoonden, zakkenrollers, daar zit van alles bij, acrobaten. Het was een beetje zo'n groep die niet de allerbeste reputatie had, soms. Maar tot op het hoogste niveau had je daar, had je musici, en ook aan het Hof en ook aan de kloosters waren natuurlijk weer mensen verbonden: kloosterscholen hadden zangers in dienst, zeker als je een bisschop was die erg van zingen hield, van het liturgische gezang hield. Ja, dan besteedde je daar veel aandacht aan. Dan liet je veel jongens opnemen in je jongensschool en de beste stemmen die koesterde je, die legde je vast. Dus op die manier werd er veel aandacht en ook wel geld aan besteed.

VO: Muziek was dus op alle niveaus aanwezig in het dagelijks leven. In de podcastserie werd al aandacht besteed aan machtsverhoudingen. Conservator Annemarieke Willemsen vertelde daarin nadrukkelijk dat we geestelijk en wereldlijk niet de hele tijd moeten proberen te scheiden in deze periode: het was in feite één ding. Het liep door elkaar. Maar is er wel onderscheid als het om muziek gaat? Geestelijke en wereldlijke, of misschien wel "populaire" muziek rond het jaar 1000?

RR: Ja, er is altijd een interactie geweest tussen geestelijke en wereldlijke muziek. Later is dat wel duidelijk, maar ook in deze periode is het ongetwijfeld zo dat op bekende liederen uit de kerk werden wereldlijke liedjes gemaakt en omgekeerd. Als een liedje ongelooflijk populair was in de wereldlijke

context, dan kon daar ook stichtelijke muziek op worden gemaakt. We kennen daar veel meer voorbeelden van uit latere periodes. Maar ongetwijfeld heeft het in deze periode ook zo gefunctioneerd dat er zeker een wisselwerking was tussen die twee, tussen melodieën die bekend waren, teksten die bekend waren en oversprongen van de ene kant op de andere kant.

VO: Concrete voorbeelden nu: specifieke muziekstukken of collecties van liedjes, songs uit de 10de en de 11de eeuw. Of misschien wel heel precies rond het jaar 1000 – zijn die er? Rafael neemt ons mee in het verhaal achter een interessante collectie.

RR: Een bijzondere verzameling van 11de -eeuwse gedichten, liederen, dat zijn de *Cambridge Songs*. Wordt bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Cambridge. Maar hij is heel lang bewaard in de middeleeuwen in een klooster in Canterbury, St. Augustine's. Het is een bundel die gekopieerd is rond, ja, men zegt 1066, dus rond het jaar waarin Willem de Veroveraar Engeland verovert, koning van Engeland wordt. Maar de herkomst is het Rijnland. Het wordt gesitueerd ergens, ja, omgeving Keulen, Trier, Xanten – die buurt. En dat zijn gedichten, maar waarschijnlijk allemaal bedoeld om gezongen te worden. Er is heel veel over te doen, heel veel theorieën over wat er nou, ja, wat het doel ervan was. Waarom is het dan gekopieerd? Want het zijn ook helemaal niet allemaal geestelijke liederen, wat je in een kloosteromgeving zou verwachten. Het is geen vrome monnik die dat heeft opgetekend en mee naar zijn gemeenschap heeft genomen. Er zitten ook liefdesgedichtjes en spotteksten en van alles zit erbij. Dus er waren ook theorieën over dat het in zangonderwijs werd gebruikt of in grammaticaonderwijs. Dus er zijn allemaal verschillende ideeën over. Maar de bundel is heel bijzonder. Er zijn 83 gedichten. En nogal wat daarvan die hebben betrekking op de koningen en keizers van het Heilige Roomse Rijk. Dus er zitten lofdichten bij, dus er worden keizers en koningen geprezen. Er zitten rouwgedichten bij, elegieën, dus treurgedichten. Ook weer over die keizer Koenraad II die in Utrecht is overleden in 1039. Ook daar zit een heel uitgebreid treurdicht over hoe geweldig hij was en 'wat jammer dat hij dood is'. En één van de leukste gedichten is het 'Lied van de drie Otto's'. Dat gaat over drie keizers met dezelfde naam: Otto I, Otto II, Otto III. Dat zijn de belangrijkste keizers van het Ottoonse huis, de tweede helft van de 10e eeuw, begin 11e eeuw. En het is ook een heel bijzonder gedicht. En dat lied begint met een soort melodie en daarna een heel verhaal. Het is een heel lang lied. En dat verhaal is dat er een brand is in het paleis van Otto I. Maar niemand durft hem wakker te maken en dan wordt uiteindelijk een harpist gevraagd om zijn favoriete stuk te spelen en dan wordt hij wakker en daarmee redt die harpist Otto I van de verbrandingsdood. En het vermoeden is dat die begintune van dat lied ook die melodie is waarmee die harpist hem wakker maakt.

Dus dat is een prachtig verhaal en ook echt rond het jaar 1000 gecomponeerd. Dus het is echt muziek van uit het jaar 1000 ongeveer. En die aanwezigheid van al die liederen, gedichten die met koningen en keizers hebben te maken, daarvan wordt verondersteld dat het ook een koning zelf is, namelijk Hendrik III, toen nog koning, nog geen keizer, die die bundel heeft laten samenstellen. Dus dat hij gevraagd heeft aan iemand of aan een groep mensen van de meest populaire deuntjes, de meest populaire teksten van zijn tijd, om dat te verzamelen. Dat verklaart een beetje de herkomst van die bijzondere collectie. Maar er zit van alles in: het zijn geestelijke teksten, over heiligen, over van alles. Er zit een zomerliedje in, tweegesprekken, spotteksten, maar ook hele filosofische teksten. Teksten van Boëthius, dus van een veel eerdere filosoof, over het leven. Dat komt er allemaal in voor.

VO: Een bijzondere collectie dus: teksten, gedichten, liedjes die mooi passen in de periode die in de tentoonstelling *Het Jaar 1000* centraal staat – de 10de en de 11de eeuw. Maar het verhaal rond de Cambridge Songs is nog niet klaar. Raphaël onthult nog een pikante ontdekking...

RR: En bijzonder is ook een erotisch danslied in deze collectie. Dat zou dan het allereerste, het allervroegste erotische danslied zijn wat we kennen uit de middeleeuwen: *Veni, dilectissime* – ‘kom allerliefste’. Dus het is niet mis te verstaan wat er allemaal wordt benoemd en gebeurt. En dat verklaart ook waarom de tekst in het originele handschrift is weggekrast. Dus ergens in dat klooster in Canterbury is er een monnik geweest die met rode oortjes al die liederen heeft zitten doornemen en bij dit lied dacht van ‘nee, dit kan niet’ en dat heeft zitten wegkrassen. Maar het voordeel van perkament is dat die inkt er diep indringt en toch nog sporen na laat, zodat het tot nog leesbaar kon worden gemaakt.

VO: De Cambridge songs, overigens met muzikale omlijsting – interpretaties van de twee besproken songs door Raphaël – door het internationale ensemble *Sequentia*. Ook te horen in de tentoonstelling in Leiden. Maar reconstructie van muziek uit de middeleeuwen, het feit dat wij via verschillende media en soms ook live naar tussen aanhalingstekens “middeleeuwse muziek” kunnen luisteren. Hoe werkt dat? Hoe weten we hoe die muziek geklonken moet hebben als er geen opnames uit die tijd bestaan? Zo luisterden we net naar twee interpretaties door *Sequentia* en horen we straks twee fragmenten van een vroeg in de 10de eeuw gecomponeerd stuk door bisschop Radboud van Utrecht, in dit geval uitgevoerd door het Gregoriaans Koor Utrecht in 2022. En hoe waardevol is dat voor wetenschappers, dat reconstrueren van muziek?

RR: Die muziek, die vind je in handschriften, die vind je in notaties. Daar vind je natuurlijk nooit bij, ja, dit wordt met dat en dat instrument gespeeld. Dus je moet altijd verschillende bronnen gaan combineren als je daar een poging wil doen om daar een reconstructie van te maken. En dat kan heel wisselend zijn. Het leuke is, we hebben in Nederland natuurlijk een uitgebreide traditie in de oude muziek-scene. Eigenlijk vanaf de jaren ‘50 al dat reconstructies worden gemaakt van middeleeuwse en latere muziekpraktijken. Maar als je nu een uitvoering van 1960 vergelijkt met wat nu gebeurt, dan kan dat totaal verschillen. Het is een hele andere klankwereld. Dus het geeft ook aan dat er ook verandering in zit. Maar aan de andere kant kun je wel zeggen dat het voor een deel steeds beter lukt om het geluid van die eerdere eeuwen hoorbaar te maken. Dat vind ik wel belangrijk, want we hebben de gebouwen wel, dus ik vind het ook wel heel erg belangrijk als je je dan voorstelt hoe het geklonken moet hebben. Een mooi voorbeeld vind ik het onderzoek wat nu wordt gedaan, of is gedaan al voor een deel, naar geestelijke muziek uit die periode, juist uit die 10de, 11de eeuw, waaruit blijkt dat er gebruik is gemaakt van versieringen met kwarttoons-accenten, met kwarttoons-afstanden, waardoor het voor ons heel vernieuwend en apart klinkt. Wij kennen dat soort afstanden alleen maar uit Arabische muziek of uit andere culturen. Maar dan horen wij Gregoriaanse lijnen of soms hele eenvoudige polyfonieën waar dan opeens zo'n; ja, het is niet vals, maar waar een soort accent wordt gemaakt. Een soort versiering met een kwarttoon die heel vernieuwd en verfrissend is en waardoor je eigenlijk de hele, ook die Gregoriaanse muziek eigenlijk op een hele andere manier moet gaan benaderen. Want in ons hoofd zit toch vaak nog steeds de muziek zoals de monniken van Solesmes in de 19de eeuw is vastgelegd. Maar dat is absoluut niet zoals het Gregoriaanse toen zal hebben geklonken. Ook regionaal zullen er hele grote verschillen zijn geweest waarop middeleeuwse muziek werd verklankt in kloosters, in de plekken waar hele andere tradities zijn ontstaan.

VO: En daarmee beëindigen we onze reis naar het jaar 1000. Een muzikale reis deze keer met assistent- conservator Raphaël Rijntjes. Voor nu wensen we je namens iedereen van het Rijksmuseum van Oudheden een mooi en voorspoedig 2024. Wanneer je dit ook luistert. En uiteraard zien we je graag op de tentoonstelling of op een ander moment in ons museum in Leiden.

Dit was de tweede en laatste bonusaflevering van de podcast serie *Het Jaar 1000* van het Rijksmuseum van Oudheden, horend bij de gelijknamige tentoonstelling in Leiden die nog tot en met 17 maart 2024 te zien is. Dank voor het luisteren naar en volgen van onze reis naar het midden van de middeleeuwen. Vergeet niet deze podcast te delen met iedereen die jouw interesse deelt. Een waardering en review stellen we uiteraard zeer op prijs. En feedback op deze allereerste podcastserie van het Rijksmuseum van Oudheden blijft meer dan welkom. Mailen mag naar educatie@rmo.nl. En kijk voor meer informatie over de tentoonstelling of over deze en andere podcastseries van het Rijksmuseum van Oudheden op www.rmo.nl.